

การรื้อสร้างโครงสร้างอำนาจรัฐจาริต: บทวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ ว่าด้วยสถานะของนครราชสีมในระบบปริมณฑลอำนาจอยุธยา ถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

Reconstructing Pre-modern State Power: A Critical Analysis of Nakhon Ratchasima within the Ayutthaya and Early Rattanakosin Power Periphery

พีรภัทร ฉัตรพิบูลย์ภูเวียง หัวเหิม / Pheeraphat Chatphiboonphuwang Hoaherm

อาจารย์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย / Lecturer, Faculty of Education, Loei Rajabhat University

วีระนุช แยมยิม / Weeranuch Yamyim

อาจารย์ ดร. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย /Lecturer Dr., Faculty of Education, Loei Rajabhat University

ยิ่งศักดิ์ คชโคตร / Yingsak Kotchakot

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

Assistant Professor Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences, Loei Rajabhat University

อุเทน วัชรชินโรต / Uthen Watcharachinorot

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

Assistant Professor Dr., Faculty of Humanities and Social Sciences, Loei Rajabhat University

เศรษฐศาสตร์ วัตรโสภ / Setthasart Wattasoke

อาจารย์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย /Lecturer, Faculty of Education, Loei Rajabhat University

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มุ่งศึกษาพลวัตความสัมพันธ์เชิงอำนาจและกระบวนการผนวกดินแดนระหว่างราชธานีอยุธยากับเมืองนครราชสีม ในฐานะหัวเมืองชั้นนอกที่เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยใช้ระเบียบวิธีแบบแนวพินิจทางประวัติศาสตร์ผ่านการวิเคราะห์หลักฐาน ผลการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับนครราชสีมได้ดำรงอยู่ในลักษณะการกดทับอำนาจจากศูนย์กลางอย่างเบ็ดเสร็จตายตัว หากแต่เป็นกระบวนการที่มีความยืดหยุ่นและเต็มไปด้วยการต่อรองทางการเมือง ราชสำนักอยุธยาใช้วิธีการแทรกแซงผ่านกลไกการแต่งตั้งขุนนางจากส่วนกลางเข้าไปควบคุมควบคู่กับการสร้างความชอบธรรมผ่านระบบอุปถัมภ์และการเกี่ยวดองทางเครือญาติกับชนชั้นนำท้องถิ่น เพื่อเปลี่ยนสภาพจากพื้นที่กึ่งอิสระให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักร บทความนี้จึงนำเสนอ

ข้อถกเถียงใหม่ว่า นครราชสีมาในสมัยอยุธยาทำหน้าที่เป็น “พื้นที่ปะทะสังสรรค์ทางอำนาจ” ที่ซึ่งรัฐจารีตต้องปรับตัวและประนีประนอมกับอำนาจท้องถิ่นเดิม ซึ่งสะท้อนให้เห็นลักษณะเฉพาะของการจัดระเบียบการปกครองในรัฐไทยก่อนสมัยใหม่ที่อำนาจมิได้รวมศูนย์อย่างสมบูรณ์ แต่ขึ้นอยู่กับสัมพันธภาพระหว่างบุคคลและการจัดการผลประโยชน์ร่วมกัน

คำสำคัญ : นครราชสีมา สมัยอยุธยา การผนวกดินแดน ความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับชายขอบ พลวัตทางการเมือง

Abstract

This article examined the dynamics of power relations and the processes of territorial incorporation between the Ayutthaya capital and Nakhon Ratchasima, a strategically significant outer city in the northeastern region. Employing a historical-analytical approach through the examination of historical evidence, the study revealed that the relationship between Ayutthaya and Nakhon Ratchasima did not operate as a rigid or unilateral imposition of central authority. Rather, it functioned as a flexible and negotiated political process. The Ayutthaya court intervened through mechanisms such as the appointment of centrally affiliated officials to oversee local administration, while simultaneously constructing legitimacy through patron–client relationships and kinship ties with local elites. These strategies gradually transformed Nakhon Ratchasima from a semi-autonomous territory into an integrated component of the Ayutthaya kingdom.

This article, therefore, proposed a new argument that Nakhon Ratchasima during the Ayutthaya period functioned as a “contact zone of power,” where the pre-modern mandala state was required to adapt and negotiate with pre-existing local authorities. This dynamic reflected a distinctive characteristic of pre-modern Thai governance, in which political authority was not fully centralized but instead depended on interpersonal relationships, negotiated power, and the management of shared interests between the center and the periphery.

Keywords : Nakhon Ratchasima , Ayutthaya Period , Territorial Incorporation , Center–Periphery Relations, Political Dynamics

บทนำ

อาณาบริเวณปริมณฑลที่เรียกว่าที่ราบสูงโคราช¹ มีแม่น้ำสำคัญไหลพาดผ่านสองสายสำคัญ คือ แม่น้ำมูล และแม่น้ำชี จากลักษณะทางภูมิศาสตร์อันสำคัญที่มีเทือกเขาโอบล้อมทอดยาวตั้งแต่ แนวทิศตะวันตกไปจนถึงแนวตะวันออกทำให้สังคมและวัฒนธรรมของที่ราบสูงแห่งนี้ผูกมัดกับรากฐาน ของวัฒนธรรมขอมและลาวมาอย่างยาวนาน บทความฉบับนี้มีได้มีเจตนาอื่นใดในการหักล้างแนวคิดเก่า ๆ ว่าด้วยการก่อตัวของสังคมชาวอีสาน¹ เพียงแต่ต้องการเสาะหาต้นตอของการตั้งถิ่นฐานและการดำรงอยู่ ของวัฒนธรรมและอำนาจจากภายนอกพื้นที่ที่แผ่ขยายเข้ามาจากดินแดนอื่น ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นรัฐ ราชอาณาจักรรวมศูนย์อันยิ่งใหญ่ของกลุ่มชนชาติพันธุ์ไทลื้อเรียกขานกันในกาลต่อมาว่า “กรุงศรีอยุธยา” คำถามที่ชวนให้เกิดการสืบค้นการแผ่ขยายอำนาจนั้นคือ ก่อนที่อำนาจจากภายนอกจะแผ่ขยายเข้ามา มีอำนาจภายในดำรงอยู่มาก่อนนานแค่ไหน และเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างไรต่อสังคม และวัฒนธรรม จาริตประเพณีของพื้นที่ราบสูงโคราชแห่งนี้ ผู้เขียนจึงได้พิจารณาว่า ควรเลือกพื้นที่ที่มีความใกล้ชิดกับกลุ่ม ชนในลุ่มน้ำเจ้าพระยามากที่สุดนั่นคือ ดินแดนที่เป็นที่รู้จักกันในชื่อ นครราชสีมา หรือโคราชนั่นเอง

นครราชสีมาเป็นชุมชนเก่าแก่ ปรากฏการอยู่อาศัยของผู้คนนับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีการขุดค้นพบร่องรอยทางโบราณคดีเรื่อยมานับตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ในรัชกาลเจ้านครอินทร์ หรือสมเด็จพระอินทราบรมราชาธิราช ได้โปรดเกล้าให้มีการแต่งทัพไปตีหัวเมืองกัมพูชา ดังความที่ปรากฏ ในจารึกขุนศรีไชยราชมณฑลเทศ ความว่า

“...มหาบรมจักรพรรดิธรรมิกราชเป็นเจ้า ให้ขุนศรีไชยราชมณฑลเทศ เอกมนตรีพิเศษ ... เอาจตุรงค์ ช้างม้า ทัพไปโจมตีพระนครพิมายพมรุ้ง...” (วินัย พงศ์ศรีเพียร, 2562, หน้า 9-10) จารึกขุนศรีไชยราช มณฑลเทศหลักนี้ได้ให้ภาพสะท้อนอดีตว่า ในสมัยอยุธยาตอนต้นได้มีการแผ่ขยายอำนาจเข้ามาในปริมณฑล ของที่ราบสูงโคราชโดยชัดเจนแล้ว ซึ่งในขณะนั้นอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 (ปลายศตวรรษที่ 14 ต้น 15) บริเวณนี้มีเมืองพิมายเป็นศูนย์กลางอำนาจ และยังปรากฏการตั้งบ้านเรือนชุมชนกระจายตัว อยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียง ที่สำคัญคือเมื่อเกิดชุมชนสำคัญ ยังมีการขยายตัวจากสังคมเกษตรกรรม ไปเป็นสังคมการค้าพาณิชย์กับภายนอกอีกประการ สอดคล้องกับพระราชพงศาวดารฉบับไมเคิล วิกเคอรี หรือ The 2/K.125 fragment, a lost chronicle of Ayutthaya (Michael Vickery, 1977, หน้า 26)

ที่ผ่านมา การศึกษาประวัติศาสตร์นครราชสีมามักถูกอธิบายผ่าน 2 แนวทางหลัก แนวทางแรก คือ ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบรัฐชาติ ดังปรากฏในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยเฉพาะใน “เที่ยวตามทางรถไฟ” มักเน้นย้ำภาพลักษณ์ของนครราชสีมาในฐานะ “เมืองหน้าด่าน” หรือป้อมปราการป้องกันราชธานีที่ภักดี กระนั้นงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ หรือธงชัย วินิจจะกุล ได้ท้าทาย ภาพลักษณ์ดังกล่าวโดยชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ หรืออยุธยา กับหัวเมืองลาว

¹ โดยเฉพาะเมืองนครราชสีมา ที่ส่วนกลางนิยามว่า เพิ่งก่อตั้งขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์

ฝ่ายตะวันออกนั้นเต็มไปด้วย “ความหวาระว้าง” รัฐบาลกลางมองนครราชสีมาเป็นพื้นที่ที่ต้อง “จับตามอง” และ “ควบคุม” มากกว่าจะไว้วางใจได้อย่างสนิทใจ การศึกษาในครั้งนี้จึงต้องชี้ให้เห็นถึงพลวัตของการปะทะกันระหว่าง “ประวัติศาสตร์ราชาชาตินิยม” กับ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนิยม” ดังที่จะกล่าวต่อไป

1. แรกกำเนิดกรุงศรีอยุธยาและการแผ่ขยายอำนาจ

ในจารึกขุนศรีไชยราชขมกตเทพนัปเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น นับเป็นหนึ่งในหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ภายหลังจากที่เจ้าสามพระยาขึ้นเสวยราชสมบัติทรงมีความพยายามในการจัดระเบียบอำนาจในภูมิภาคอีสานใต้ ซึ่งเป็นกลุ่มการเมืองอำนาจฝ่ายขอมที่มีความเข้มแข็ง การก่อกำจัดอำนาจขอมที่แผ่อยู่ในแถบอีสานใต้เท่ากับทำลายฐานอำนาจในพื้นที่เขมรสูง หรือเขมรตอนบนเหนือเทือกเขาตงเร็ก ฉะนั้นเป้าหมายสำคัญของเจ้าสามพระยาคือการควบคุมพระนครธมของขอมให้สำเร็จ และในห้วงเวลานั้น มีแคว้นพินายและเมืองพนมรุ้งเป็นเมืองหน้าด่าน ตามความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับปลีก กล่าวถึงถ้อยความเกี่ยวกับเมืองพินาย ผู้เขียนได้ถอดความได้ดังต่อไปนี้

บรรทัด 6 สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า¹ ให้นายกองทอง บุตรของขุนราชอาษา อายุประมาณ 19 ปี

บรรทัด 7 ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนราชอาษาแทนบิดา ครั้นอยู่ได้หนึ่งปี ทรงโปรดให้จัดช้าง ม้า และกองทัพให้พร้อม

บรรทัด 8 แล้วเคลื่อนทัพไปยังเมืองพินาย และพนมรุ้ง เพื่อให้เจ้าเมืองทั้งหลาย ... (ข้อความซ้ำชุด)

บรรทัด 9 ถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วได้รับพระราชทานรางวัล... (ข้อความซ้ำชุด)

บรรทัด 10 จึงกลับไปอยู่ตามภูมิลำเนา และอยู่เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เมืองพิน... (ข้อความซ้ำชุด)

บรรทัด 11 ครั้นถึงสมัยที่ท้าวเทพกษัตรีได้ครองเมืองนั้น ก็ได้สั่งให้ท้าวชุมภู น้องชายให้... (ข้อความซ้ำชุด)

บรรทัด 12 เมืองพนมรุ้งและเมืองพระงาม พุทธาทานชนทิก (?) ให้แก่พระญากลางกิ... (ข้อความซ้ำชุด)

บรรทัด 13 พระญากลางถึง(แก่)กรรม จนได้รับราชสมบัติ มอบให้แก่ท้าวแก้ว แล ... (ข้อความซ้ำชุด)

¹ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็น เจ้าสามพระยา

บรรทัด 14 ขุนกำแหงพระอินทร ได้มาเข้าเฝ้า ถวายบังคมแด่... (ข้อความลบเลือน)

บรรทัด 15 สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าเสด็จสวรรคต ปีศักราช 801 (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับปลีก หมายเลข 2/ก104 ต้นฉบับหอสมุดวชิรญาณ, 2539, หน้า 204-205)

ในประวัติศาสตร์การเมืองของรัฐไทยโบราณ การควบคุมอำนาจจากศูนย์กลาง (Central Authority) ไปสู่หัวเมืองต่าง ๆ มิได้เป็นไปตามโครงสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ (Modern State) หากแต่เป็นไปภายใต้กรอบของ ระบบแมนดาลา (Mandala System) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ว่าด้วยโครงสร้างอำนาจแบบรัศมีที่มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่ราชสำนัก และหัวเมืองรอบนอกมีความสัมพันธ์ที่หละหลวม (O. W. Wolters, 1999) ดังที่ขุนราชอาษา ขุนนางหนุ่มได้รับมอบหมายจากกษัตริย์อยุธยาให้เดินทางไปควบคุมและจัดการกองทัพในเมืองพิมายและพนมรุ้ง เป็นตัวอย่างของการส่งตัวแทนอำนาจจากอยุธยาเข้าสู่หัวเมือง ทำให้เห็นกลไกของ Centralization of Power ผ่านการใช้ขุนนางระดับกลางเป็นเครื่องมือของราชสำนัก การส่งตัวแทนจากอยุธยาไปยังหัวเมืองเหล่านี้ สะท้อนรูปแบบของการควบคุมแบบอ้อม หรือ Hegemonic Control ซึ่งไม่ได้อาศัยเพียงอำนาจกองทัพ แต่รวมถึงรัฐพิธีทางการเมือง และการมอบรางวัลให้ที่ ทำหน้าที่ มีความชอบธรรมแก่อำนาจส่วนกลาง (Legitimation) (Stanley J. Tambiah, 1976, หน้า 69) การเดินทางไปที่ราบสูงโคราชนี้จึงมิได้เป็นเพียงราชการทางทหารเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ของการแสดงอำนาจจากภายนอกไปยังพื้นที่ชายขอบ (Peripheral Regions) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด Centre-Periphery Relations ที่วิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับท้องถิ่นก่อนสมัยใหม่ หลักฐานจากพงศาวดารฉบับปลีกนี้ แม้จะเป็นเพียงบันทึกเหตุการณ์ช่วงสั้น ๆ แต่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง เพราะแสดงให้เห็นถึงความพยายามในระยะแรกเริ่มของอยุธยาในการแผ่อำนาจเข้าสู่ลุ่มน้ำมูลผ่านปฏิบัติการทางทหารและระบบเครือญาติ อย่างไรก็ตามเราอาจสรุปได้ทันทีว่า อยุธยาสามารถผนวกดินแดนแถบนี้ได้เบ็ดเสร็จ การส่งขุนราชอาษาไปจัดการและมีการเปลี่ยนตัวผู้นำท้องถิ่นหลายครั้ง สะท้อนให้เห็นว่าอำนาจของศูนย์กลางในเวลานั้นยังขาดเสถียรภาพ (Instability of Central Power) และต้องอาศัยกลไกการประนีประนอมกับชนชั้นนำท้องถิ่น (Local Elite)

จากที่กล่าวมานี้ยังสะท้อนให้เห็นแนวคิด Administrative Incorporation หรือการผนวกการปกครอง โดยอาศัยขุนนางท้องถิ่นที่ได้รับความไว้วางใจและความชอบธรรมจากส่วนกลาง เพื่อควบคุมพื้นที่โดยไม่จำเป็นต้องปกครองโดยตรง (Direct Rule) (Victor Lieberman, 2003) ต่อมาอยุธยาแต่งตั้งพระญากลางมาปกครอง และเป็นท้าวแก้ว การเปลี่ยนผ่านนี้ย่อมต้องอิงอยู่กับการยอมรับจากส่วนกลาง สะท้อนกระบวนการถ่ายทอดอำนาจในรูปแบบ Semi-centralized polity ที่มีการประสานกันระหว่างอำนาจของศูนย์กลางกับความเป็นอิสระในระดับหนึ่งของท้องถิ่น (David K. Wyatt, 2003, หน้า 56) ซึ่งนับเป็นกลไกการรวมศูนย์อำนาจของอยุธยา และความพยายามควบคุมหัวเมืองใหญ่อย่างพิมายให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบรัฐรวมศูนย์ เป็นไปตามที่ O. W. Wolters (1999) ได้เน้นย้ำว่า อำนาจไม่ได้ถูกบังคับ

จากศูนย์กลางอย่าง “ราบรื่น” หากแต่กระจายตัวในลักษณะของวงแหวนอิทธิพล (Circle of Influence) โดยรัฐศูนย์กลางจะรักษาความสัมพันธ์ผ่านรัฐพิธีกรรม การอุปถัมภ์ และการให้ความชอบธรรมแก่ชนชั้นท้องถิ่น ลักษณะเช่นนี้ล้วนเป็นองค์ประกอบของ Semi-centralized political systems ที่พึ่งพาทั้งอำนาจที่เป็นทางการ (Formal Authority) และอำนาจเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Legitimacy) ทั้งยังเป็นการเน้นย้ำถึงบทบาทของอยุธยาใหม่ในฐานะศูนย์กลางของระเบียบโลกทางการเมือง (Political Cosmology) ในภูมิภาค (Criag J. Reynolds, 1995, หน้า 431-432)

แม้ว่าโคราชจะมีความสำคัญต่อราชสำนักอยุธยาหลายสมัยตกลดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ปรากฏหลักฐานที่บ่งชี้ว่าในสมัยอยุธยาตอนต้นโคราชได้รับการกล่าวถึงในพระราชพงศาวดารอยุธยาในฐานะหัวเมืองสำคัญ ดังความว่า “...จึงให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระราเมศวร ขึ้นไปครองราชสมบัติในเมืองลพบุรี ครั้นนั้น พระยาประเทศราชขึ้น 16 เมือง คือเมืองมะละกา เมืองชวา ... เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย ... เมืองกำแพงเพชร เมืองนครสวรรค์...” (จันทนุมาศ (เจิม), พ้น, 2512, หน้า, 2) ในบทพระอัยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง¹ที่ตราขึ้นใน พ.ศ.1998 (ค.ศ.1455) ระบุว่า “...ออกญากำแพงสงครามรามภักดีพิริยภาหะ เมืองนครราชสีมา เมืองโท นา 10000 ขึ้นประแดงจุลา เทพชาย...” (ประชุมหนังสือประกอบวิชาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1, 2529, หน้า 266) ตามพระอัยการนี้ กษัตริย์คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ประกาศว่า เป็นผู้ครอบครองที่ดินทั้งหมดทั่วทั้งพระราชอาณาจักร จึงได้ทรงพระกรุณาประทานที่ดินให้แก่วงศ์วานว่านเครือของตน และข้าราชการบริพารซึ่ง ณ ขณะนั้น มีพระยากำแพงสงคราม กินเมืองนครราชสีมา ซึ่งมีฐานะเป็นเมืองชั้นโท (จิตร ภูมิศักดิ์, 2550, หน้า 135) และในกฎหมายเพียรบาลสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้กล่าวถึงเมืองโคราชไว้ชัดเจนความว่า “...พระยามหานคร² แต่ได้ถือน้ำพระพิพัฒน์ 8 เมือง คือเมืองพิษณุโลก เมืองสัชชาโลย เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองนครศรีธรรมราช เมืองนครราชสีมา...” (กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าลูกยาเธอ, 2444, หน้า 54) ข้างต้นนี้เป็นที่แน่ชัดว่า เมืองโคราชมีการเข้ามาถึงของการเมืองจากภายนอกอย่างชัดเจนแล้ว แต่ยังเกิดคำถามของผู้เขียนว่า ก่อนหน้านี้นี้มีผู้ปกครองท้องถิ่นเดิมอยู่แล้วหรือไม่ การที่โคราชเป็นเมืองชั้นพระยามหานครนั้น ย่อมเป็นที่ประจักษ์ว่ามีความสำคัญทางการเมืองในระดับสูง แต่กระนั้นราชสำนักอยุธยาก็มิได้ส่งเจ้านายชั้นสูงไปปกครอง อาจเนื่องจากปัจจัยด้านความปลอดภัยประการหนึ่ง และเรื่องการคมนาคมที่ค่อนข้างเดินทางไปลำบาก เมื่อเทียบกับเมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองที่สำคัญยิ่งกว่า อย่างไรก็ตาม ฐานะของโคราชในห้วงเวลานั้นก็มีบทบาทสำคัญต่อการควบคุมอำนาจท้องถิ่นที่มีอยู่แต่เดิมก่อนหน้าอยุธยาจะมาถึงแล้ว โคราชจึงเป็นเมืองโทชั้นพระยามหานคร ที่มีความสำคัญเป็นรองแค่พิษณุโลก กับนครศรีธรรมราชเท่านั้น

¹ บ้างเรียกว่า ทำเนียบศักดินาหัวเมือง หรือ บทพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน นายทหารหัวเมือง

² พระยามหานคร แบ่งเป็นหัวเมืองชั้นตรี หัวเมืองชั้นโท และหัวเมืองชั้นเอก

2. นครราชสีมากับอยุธยาหลังพุทธศตวรรษที่ 23

เมืองนครราชสีมาที่มีความสำคัญอย่างมากต่อการเมืองของอยุธยาในอีสาน ดังมีตัวอย่างปรากฏในตำนานเมืองพิษณุโลกในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ความเป็นมาว่า “...ได้เสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองพิษณุโลกในเวลาทำสงครามกับเชียงใหม่ 2 และได้โปรดให้ช่างฝรั่งเศส คิดแบบอย่างซ่อมแปลงป้อมปราการเมืองพิษณุโลกอีกครั้งหนึ่ง ถึงรัชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ์...” (กระทรวงสาธารณสุข, 2489, หน้า 16) แม้จะยังไม่พบหลักฐานอย่างเด่นชัดเกี่ยวกับคำสั่งที่สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้มีการบูรณะเมืองนครราชสีมา แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่า ต้นแบบการสร้างเมืองแบบใหม่คงมีการยึดเอาแม่แบบมาจากอยุธยา โดยอยุธยาถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กับชาวโคราชต่อมา เป็นต้นว่า เมืองนครราชสีมาเดิมมีมาก่อนที่สมเด็จพระนารายณ์จะโปรดให้มีการบูรณะขึ้นใหม่ตามการรับรู้แบบเก่า อันเนื่องมาจากอายุสมัยของชั้นดินในหลุมขุดค้นมีอายุอยู่ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งตรงช่วงรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และสมเด็จพระมหาธรรมราชา

Simon de La Loubere (1693, หน้า 6) ได้กล่าวถึงพระราชอาณาเขตของอยุธยาเอาไว้ว่า “...ที่ชายแดนติดกับเมืองเปกู (Pegu) มีเมืองกัมโบรี (Cambory, กาญจนบุรี) ตั้งอยู่ และที่ชายแดนลาวมีเมืองโคราเซมา (Corazema) ซึ่งบางคนเรียกว่า คาริสซิม่า (Carissima) ทั้งสองเมืองล้วนมีชื่อเสียงมาก และในดินแดนซึ่งตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำเหนือเมืองลากงเชวาน (Laconcevan) และตามลำคลองที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำหนึ่งสู่อีกแม่น้ำหนึ่งนั้น ยังมีเมืองสำคัญอีกสองแห่ง ได้แก่ เมืองโซโซไท (Socotai) ซึ่งอยู่เกือบเส้นรุ้งเดียวกับเมืองพิจิตร์ (Pichit) และเมืองซังเกอลูก (Sanquelouc, สวรรคโลก) ซึ่งอยู่ทางเหนือมากกว่า...” สอดคล้องกับ John Smith (2019, หน้า 87) กล่าวว่า พื้นที่นอกเขตสยาม ระบบการปกครองของอยุธยายังมีลักษณะคล้ายเครือข่ายเมืองรัฐ มีเจ้าผู้ปกครองที่มีอำนาจปกครองนครของตนเองอย่างอิสระ รวมถึงหัวเมืองทางเหนือ และอาจรวมถึงนครราชสีมาบนที่ราบสูงโคราชด้วย

ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ปรากฏชื่อขุนนางโคราชคนหนึ่งดังความตอนหนึ่งในจดหมายเหตุของเยเรมียต ฟาน ฟลิต หรือ วันวลิต ระบุว่า “...จมีนศรีสรักษ์เชิญสหายสี่คนมาเลี้ยงอาหารเย็นที่บ้าน เพื่อดำเนินแผนการชั่วร้ายนี้ คนทั้ง 4 คือ ออกหลวงพิบูล ซึ่งเป็นออกญานนครราชสีมา...” (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต, 2515, หน้า 33)

ในจดหมายเหตุระยะการเดินทางของหมอมแกมเฟอร์ แม้ว่าจะมิได้กล่าวถึง โคราชโดยตรงก็ตาม แต่ก็สามารถอนุมานได้ว่า โคราชเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นลาวที่ได้รับการกล่าวถึง ซึ่งระยะเวลานั้นตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา (อัมพร สายสุวรรณ, 2545, หน้า 54-55) หนึ่งในเหตุการณ์ที่สะท้อนถึงการต่อต้านอำนาจของอยุธยาในรัชกาลพระเพทราชา ปรากฏใน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค 2 ระบุว่า “...มีพระบรมราชโองการให้บรรดาท้าวพระยาพระหัวเมืองทั้งปวงได้ฝ่ายเหนือทั้งหลายเข้ามาถวายบังคม ถือน้ำพระพิพัฒน์สัทยาทุกหัวเมือง แต่พระยายมราชสังข์ซึ่งไปครองเมืองนครราชสีมา และพระยารามเดโช ซึ่งไปครองเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นสมเด็จพระ-

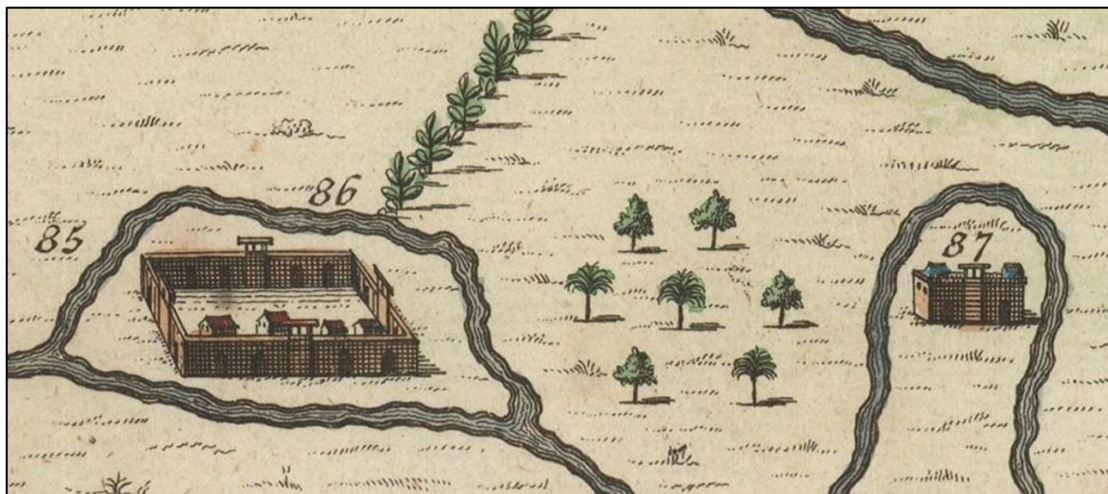
พระนารายณ์เป็นเจ้านั้น ... และพระยาทั้งสองก็บังเกิดทิฐิมานะ กระด้างกระเดื่องขัดรับสั่ง ... จึงมีรับสั่งสมุหนายกให้ตระเตรียมรู้พลเครื่องสรรพาวุธไว้ให้สรรพ...” เหตุการณ์นี้ตรงกับ พ.ศ.2234 (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2495, หน้า 212) ในการตีเอาเมืองโคราชครั้งที่ 1 ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากชาวโคราชป้องกันเมืองเป็นกำลังสามารถ ทำให้กำลังพลถึง 10,000 คนเกิดความอดอยากซบผอมเจ็บไข้ล้มตายเป็นจำนวนมาก พระเพทราชาทราบความเคลื่อนไหวจึงรับสั่งให้กุมตัวท้าวพระยานายทัพนายกองลงมาจับพระราชาอาญาและประหารชีวิต ในการส่งกองทัพไปตีเอาเมืองโคราชครั้งที่ 2 กระทำสำเร็จได้จากการใช้เล่ห์อุบาย จึงทำให้เสียเมืองในเวลาต่อมา

ในจดหมายเหตุบาทหลวงโบรต์¹ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในคราวจะส่งกองทัพอยุธยาไปตีเมืองนครราชสีมาในครั้งที่สองว่า

“...พระเจ้าแผ่นดินทรงสงสัยในพวกนี้ และจะป้องกันไม่ให้พวกนี้คิดประทุษร้ายได้ จึงตั้งต้นเอาเหล็กเผาไฟจนแดงมานาบเท้าข้าราชการเหล่านี้เสียก่อน แล้วจึงตั้งต้นซักถามเอาความจริงต่อไป ในระหว่างที่ซักถามอยู่นั้นได้เอาไม้แหลมบีบลิ้นไว้ไม่ให้พูด เมื่อได้ซักถามและทำความทราบอยู่เช่นนี้ได้สัก 15 วัน หรือ 3 อาทิตย์ ก็ได้ตัดสินโทษพระราชาอาญารวม 48 คน ... จึงมีเจ้าพนักงานเอามิดมาสับศีรษะ 7 แห่ง แล้วเอามือจับคอไว้ จึงเอามิดเชือดเนื้อตั้งแต่บั้นเอวจนถึงหัวไหล่ และได้ตัดเนื้อออกจากแขนเป็นชิ้น ๆ บังคับให้นักโทษกินเนื้อของตัวเอง บางคนได้ถูกตัดนิ้วเท้า นิ้วมือ บางคนถูกเอาเงินบาทละลายกรอกใส่ปาก ... แล้วเจ้าพนักงานก็ประหารชีวิตเสียโดยแหวะท้อง แล้วเอาศพไปเสียไว้ที่ประตูเมือง และเอาหนามไม้ไผ่ล้อมศพไว้ด้วย...” (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21, 2511, หน้า 305)

พ.ศ.2235-2242 เกิดกบฏบุญกว้างขึ้นที่เมืองโคราช เกิดในรัชกาลพระเพทราชาอีกเช่นกัน แต่เกิดขึ้นในท้องถิ่นอันห่างไกลจากส่วนกลางเพราะอยู่ที่โคราช อันเป็นฐานอำนาจสำคัญที่อยุธยาใช้ควบคุมหัวเมืองน้อยใหญ่ต่าง ๆ พระราชพงศาวดารส่วนใหญ่ยกเว้นฉบับพันจันทนุมาศ ให้การแตกต่างกันออกไป โดยกล่าวว่า กบฏนี้เป็นกบฏชาวลาว มีผู้นำชื่อบุญกว้างมีวิชาอาคมแก่กล้า ได้นำพรรคพวก 28 คนใช้อาคมเข้ายึดเมืองโคราช ต่อมาเจ้าเมืองได้ยุแหย่กลอุบายให้นายบุญกว้างนำกองกำลังลงไปตีอยุธยาเป็นเหตุให้ถูกจับประหารชีวิต แต่ฉบับพันจันทนุมาศ ระบุว่า อยุธยาส่งกองทัพไปตีโคราชอีก และกินเวลานานถึง 3 ปีก็หักเมืองมิได้ กระทั่งพระเพทราชาสวรรคตจึงถอนทัพกลับ (สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2526, หน้า 18)

¹ จดหมายเหตุมองซิเออร์โบรต์ เรื่อง ศึกกลางเมืองไทย (เมืองนครราชสีมา)

ภาพที่ 1 หมายเลข 86 เมืองนครราชสีมา หมายเลข 87 เมืองพิมาย ในแผนที่ของ François Valentijn's

ที่มา: <https://www.geographicus.com/P/AntiqueMap/chaophrayasiyam-valentijn-1726-2>

(เข้าถึงเมื่อ 12 กรกฎาคม 2568) ปรับปรุงความละเอียดโดย พีรภัทร ฉัตรพิบูลย์เวียง หัวเหมิ

ภายหลังเหตุการณ์กบฏพระยาเยมราช (สังข์) รวมไปถึงกบฏบุญกว้าง กำลังบออะไรเกี่ยวกับการเมืองในสมัยอยุธยาตอนปลาย การปกครองที่เข้มงวดในพื้นที่ห่างไกลไปไม่สามารถใช้ได้ผล ทำให้อำนาจภายในเกิดความไม่พอใจ จึงหันไปใช้วิธีการปกครองร่วม หรือการประนีประนอมกับท้องถิ่น ในบริบทของนครราชสีมาและพิมาย อยุธยาได้วางยุทธศาสตร์ด้วยการตั้งเจ้าเมืองที่มีเชื้อสายท้องถิ่น ขึ้น เพื่อให้สะดวกต่อการควบคุมโดยไม่เกิดแรงต่อต้าน ในทำนองการแต่งตั้งคนโคราชที่ภักดีต่ออยุธยา เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมา เพื่อคานอำนาจกลุ่มชนชั้นนำในท้องถิ่นที่มีแนวโน้มจะปลดตนเองเป็นอิสระ ในพิมาย การบริหารในลักษณะนี้คล้ายกับแนวคิดของ Tambiah (2013) เรื่อง “รัฐกาแล็กซี” (Galactic Polity) ร่วมกับแนวคิด “การควบคุมกำลังคน” (Manpower State) ของ อคิน รพีพัฒน์ (2518) ว่า นครราชสีมาได้ดำรงอยู่เพื่อประกอบพิธีกรรมตอบสนองต่ออยุธยา แต่ดำรงอยู่เพื่อเป็น “คอกขังมนุษย์” หรือแหล่งระดมทรัพยากรไพร่พล เพื่อป้อนเข้าสู่ระบบสงคราม โดยอำนาจที่แท้จริงมิได้อยู่ที่การแสดงบทบาทแต่อยู่ที่การระดมไพร่พลและการมอบยศศักดิ์คืนาที่ให้อำนาจตามกฎหมาย ในการควบคุมชีวิตผู้คน ซึ่งตามจากแนวคิดของ Geertz (1980) ที่เสนอตัวอย่างเช่นในรัฐแบบบาห์ลี พิธีกรรมคือ “อำนาจของรัฐ” มิใช่เครื่องมือในการพรางอำนาจ แต่สำหรับนครราชสีมา ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านทางทหาร (Garrison State) แนวคิดของเกียร์ตอาจไม่ใช่แนวทางที่ควรนำมาพิจารณา

3. วิฤตการณ์หลังเสียกรุงครั้งที่ 2 และการกำเนิด “รัฐพลัดถิ่น” กับมรดกความขัดแย้ง

แม้ว่าบทบาทของนครราชสีมาจะก่อรูปขึ้นอย่างเด่นชัดในสมัยอยุธยา แต่ “มรดกทางการเมือง” ของความสัมพันธ์นี้ได้แสดงผลลัพธ์ที่ชัดเจนที่สุดในช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนผ่านราชธานี การล่มสลายของอยุธยาครั้งที่ 2 มิได้ทำให้โครงสร้างอำนาจเดิมสูญสลายไป แต่กลับเปิดโอกาสให้นครราชสีมาแสดงศักยภาพในฐานะศูนย์กลางอำนาจอิสระชั่วคราว ก่อนจะถูกผนวกกลับเข้ามาอีกครั้งในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษาห้วงเวลานี้จึงเป็นการฉายภาพให้เห็นบทสรุปของกระบวนการรวมอำนาจที่อยุธยาได้ริเริ่มไว้ ว่าได้ส่งผลกระทบและเกิดการปรับตัวอย่างไรเมื่อต้องเผชิญกับวิฤตการณ์ทางการเมืองครั้งใหญ่ ๆ

เมื่ออยุธยาล่มสลายใน พ.ศ.2310 กลุ่มอำนาจใหม่ได้ตั้งตนขึ้นที่พิมาย เปิดโอกาสให้ชนชั้นนำท้องถิ่นริเริ่มก่อรูปของรัฐหรืออำนาจของตนเอง โดยกรมหมื่นเทพพิพิธ ซึ่งพยายามฟื้นฟูรูปแบบอยุธยาเดิมในบริบทของหัวเมืองขึ้นใหม่ กลายเป็นกระบวนการที่เรียกว่า “รัฐซ้อนรัฐ” (Dual Polity) และเป็นการพยายามสวมทับความเป็นอยุธยาในพิมาย กระนั้นกลุ่มชนชั้นนำเดิมในพิมายก็มองว่า การพยายามรื้อฟื้นอยุธยาขึ้นมาในดินแดนพิมายเท่ากับเป็นการนำเอาอำนาจเก่าเข้ามาใกล้ตนมากยิ่งขึ้น ความรู้สึกเป็นเจ้าของท้องถิ่นจึงลดลง ประกอบกับพระเจ้าตากสินทรงใช้กลยุทธ์ในการ ส่งเสริมนครราชสีมาให้กลายเป็นฐานอำนาจใหม่ เพื่อดึงดูดการสนับสนุนของชาวท้องถิ่นที่ไม่พึงพอใจกับการครอบงำของพิมาย กลยุทธ์นี้สอดคล้องกับแนวคิด “การสร้างเครือข่ายอำนาจท้องถิ่น” (Local Patronage Network) ซึ่งเป็นแนวทางที่พระเจ้าตากสินทรงใช้ในการรวมอำนาจเข้าสู่ธนบุรี ในรูปแบบการให้ความสำคัญกับการยอมรับจากท้องถิ่นมากกว่าการใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จ (Baker & Phongpaichit, 2014) ดังตัวอย่างนี้

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี และจดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี ได้กล่าวถึงการเมืองที่โคราช ดังความว่า “...พวกทหารเมืองพิมาย ฆ่าฟันนายทหารเมืองนครราชสีมาเป็นอันมาก แล้วพระยาสุริวงค์ให้พระยาวรวงศาธิราชอยู่ ณ บ้านจอหอ รักษาเมืองนครราชสีมา ... พระเจ้าอยู่หัวตรัสทราบเหตุ จึงเสด็จกรีธาทัพยกขึ้นไป ... แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินทัพเข้าตีทางบ้านจอหอ จับได้พระยาสุริวงค์ พระยามahamantri ให้ประหารชีวิตเสีย แต่กรมหมื่นเทพพิพิธนั้นให้สำเร็จด้วยท่อนจันทน์ตามประเพณี...” (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40, 2512, หน้า 36-37)

และใน Histoire naturelle et civile du royaume de siam ของ Turpin ได้กล่าวถึงอาณาเขตของสยามไว้ว่า “...พระราชอาณาจักรสยามแบ่งเป็นสิบเมือง คือ ศรีอยุธยา, บางกอก, พิษณุโลก, เพชรบุรี, กำแพงเพชร, ราชบุรี, ตะนาวศรี, นครศรีธรรมราช, กาญจนบุรี และนครราชสีมา ทุกเมืองมีเจ้าเมืองคนหนึ่ง...” (ฟรังซัวส์ อังรี ตูร์แปง, 2539, หน้า 15) ช่วงเวลานี้ตรงกับ พ.ศ.2314 (สมัยธนบุรี) ต่อมาในแผ่นดินรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นครราชสีมาได้รับการจัดให้เป็นหนึ่งในเมืองชั้นเอกใน

พ.ศ.2348 (ค.ศ.1805) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสนใจที่เพิ่มมากขึ้นของรัชกาลที่ 1 ต่อภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือในขณะนั้น (Michael Vickery, 1996, หน้า 61)

ในปี พ.ศ.2373-2396 บาทหลวงปาลเลอกัวซ์ ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสยามเอาไว้ตอนหนึ่ง กล่าวถึงอาณาเขตของสยามไว้น่าสนใจ ความว่า “...มิสซังแห่งกรุงสยามประกอบด้วย ตลอดทั้ง ราชอาณาจักรซึ่งเรียกชื่อกันในปัจจุบันว่าเมืองไทย พร้อมทั้งอาณาจักรเล็ก ๆ อีกประมาณ 12 แห่ง ที่ควรรู้ ได้แก่ อาณาจักรตรังกานู ... และนครศรีธรรมราช ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ ทางทิศตะวันออก มีอาณาจักรโคราช และเขมร...” (เพียฤทัย วาสุญมา, 2547, หน้า 12) เมื่อล่วงเข้าสู่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำริที่จะแสวงหาราชธานีแห่งใหม่ให้ตั้งห่างเข้าไปในแผ่นดินตอนใน ทรงสนพระทัยเมืองนครราชสีมา แต่ก็ประสบกับเหตุปัจจัยด้านแล้งน้ำ ตลอดจนเส้นทางไปมาระหว่าง กรุงเทพฯ นั้นก็ยังลำบาก จึงทรงเลือกเมืองลพบุรีเอาไว้เป็นอีกตัวเลือก เหตุผลที่มองเห็นถึงความสำคัญของโคราชก็สืบเนื่องจากความชำรุดทรุดโทรมอันเกิดจากเหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์เข้าเผาทำลายเมือง จึงมีดำริให้ทำการบูรณะซ่อมแซมป้อมปราการ ตลอดจนกำแพงที่หักพังใน พ.ศ.2396 ตามความว่า

“...หนังสือ เจ้าพระยาจักรี มาถึงพระยานครราชสีมา พระยาปลัดกรมการ ด้วยมีพระบรม-
ราชโองการตรัสเหนือเกล้า สั่งว่า เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองใหญ่ มีเมืองขึ้นออกหลายเมือง ไพร่บ้าน
พลเมืองมีมากแล้ว เป็นเมืองต้นทางที่ประชุมกองทัพรับจ่ายเสบียงอาหาร ทั้งเจ้าเมือง กรมการ
ท้าวเพี้ย หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกขึ้นลงไปมาต้องพักอาศัยไม่ขาด ที่ไร่นาที่ทำมาหากิน ก็มีปรับปรุง
แต่ป้อมกำแพง ค่ายคูเมืองนครราชสีมา ซึ่งก่อขึ้นไว้แต่ก่อนช้านาน หลายชั่วแผ่นดินมาแล้ว เมื่อครั้ง
อนุเวียงจันทน์เป็นกบฏ ยกกองทัพมาจุดเผาเมืองนครราชสีมา ค่ายคูประตูเมืองและป้อมกำแพง
ทรุด ยับเยินยังหาได้ซ่อมแซมขึ้นไป และครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้พระยานครราชสีมาขึ้นมาเป็นเจ้าเมือง
โปรดเกล้าฯ จะให้ก่อป้อมกำแพงออกไปอีกชั้นหนึ่ง ทั้งจะให้ซ่อมแซมป้อมกำแพงเก่าซึ่งทรุดขึ้นใหม่
จะได้เป็นสง่างาม และเป็นที่ยมั่นรับรองข้าศึกศัตรู ให้พระยาพิชัยสงครามกับพระยานครราชสีมา
พระยาปลัด ช่วยกันทำแผนที่เมืองลงไป ให้ถึถ้วนแน่นอน...” (สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.4
จ.ศ.1215 ร่างสารตราถึงเมืองนครราชสีมา โปรดให้ทำแผนที่ ก่อป้อมกำแพงใหม่ ซ่อมป้อมกำแพง
ต่อ เลขที่ 49 จ.ศ.1215)

ภาพที่ 2 ไตรภูมิโลกสันฐานสมัยอยุธยา-ธนบุรี
แสดงภาพแผนที่เมืองน้อยใหญ่
และแสดงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองนครราชสีมา
เหนือรอยพระพุทธบาทสระบุรี

ที่มา: สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา -
ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1, 2542, หน้า 93

ภาพที่ 3 แผนที่เมืองโคราช (Corazema)
ในแผนที่ของ Simon de La Loubere
เมื่อปี พ.ศ.2236 (ค.ศ.1693) แสดงให้เห็น
เมืองบางกอก, พิจิตร, ละโว้, สระบุรี
(พระบาท), สุโขทัย, พิษณุโลก
และล้านช้าง เป็นต้น

ที่มา: Simon de La Loubere, 1693

จากภาพที่ 2 คือภาพหมายเลขที่ 77 จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี
หมายเลข 6 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีรับสั่งให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุน-
ราชสีหวิกรม ผู้กำกับกรมช่างศิลา และกรมช่างสิบหมู่ คัดลอกมาจากจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์
วัดราชประดิษฐฐานที่กรุงเก่าเมื่อ พ.ศ.2409 (สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1,
2542, หน้า 4)

และ อองรี มูโตร์ (2561, หน้า 366) ก็เป็นหนึ่งในผู้ที่เคยเดินทางสำรวจเมืองในที่ราบสูงโคราช
และมีส่วนในการบุกเบิกสำรวจแม่น้ำโขงไปจนถึงนครหลวงพระบาง โดยใช้เส้นทางผ่านดงพญาไฟ
โดยเริ่มจากการเดินทางที่เมืองนครราชสีมาเป็นแห่งแรก ขึ้นไปยังเมืองชัยภูมิ เมืองภูเขียว เมืองปากลาย
และสิ้นสุดที่หลวงพระบาง ทั้งนี้สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ทรงมีพระนิพนธ์ไว้ใน
“เที่ยวตามทางรถไฟ” โดยกล่าวถึงความสำคัญของโคราชไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า “...เมืองนครราชสีมา
นับในทำเนียบว่า เป็นเมืองชั้นโท ต่อมาภายหลังยกขึ้นเป็นชั้นเมืองเอกเสมอกับเมืองพิษณุโลก

และเมืองนครศรีธรรมราช เพราะเมืองนครราชสีมาเป็นเมืองสำคัญ สำหรับการปกครองพระราชอาณาจักร ทางด้านตะวันออก เหตุด้วยเป็นเมืองใหญ่อยู่ต้นหนทางที่จะไปมาในระหว่างมณฑลในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับมณฑลทั้งหลายที่อยู่ทางลุ่มแม่น้ำโขง ต้องเดินผ่านเขตเมืองนครราชสีมา ช่องทางที่สำคัญสำหรับข้ามเขาเขื่อนคือช่องดงพระยากลาง ทางไปจากเมืองไชยบาดาลก็ดี ช่องดงพระยาไฟทางไปเมืองสระบุรีก็ดี ช่องขุนขนช่องสระแกรด และช่องตะโก อันเป็นทางไปจากแขวงเมืองปราจีนบุรีก็ดี อยู่ในเขตเมืองนครราชสีมาทั้งนั้น เพราะฉะนั้นในการศึกสงคราม ทางมณฑลทิศตะวันออกก็ดี ในการปกครองรักษาพระราชอาณาเขตทางนั้นก็ดี จึงต้องเอาเมืองนครราชสีมาเป็นที่อำนวยการ ส่วนการค้าขายนั้นบรรดาสินค้าที่มาแต่หัวเมืองตะวันออก และสินค้าที่ส่งไปแต่กรุงเทพฯ เพื่อจำหน่ายทางหัวเมืองเหล่านั้น ก็ต้องผ่านช่องทางที่กล่าวมา อาศัยเมืองนครราชสีมาเป็นตลาดซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า เมืองนครราชสีมาจึงเป็นที่สำคัญในการค้าขายด้วยอีกอย่างหนึ่ง...” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นมหิศวราชดิศัย กุญชรวิลาศ, 2498, หน้า 110-111)

จะเห็นได้ว่า นครราชสีมาได้กลายมาเป็นเมืองที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อรัฐราชสำนักสยาม นับตั้งแต่สมัยธนบุรีเรื่อยมา และทวีความสำคัญมากขึ้นเมื่อราชสำนักสยามได้ตระหนักถึงภัยคุกคามที่แผ่ขยายเข้ามาเป็นระยะ ๆ นับตั้งแต่กรุงเทพฯ เผชิญกับความท้าทายของกลุ่มอำนาจท้องถิ่นจากเวียงจันทน์และเครือญาติที่กระจายตัวอยู่ในภูมิภาคในเหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์ระหว่าง พ.ศ. 2369-70 รวมไปถึงการออกสำรวจดินแดนของนักทำแผนที่ชาวฝรั่งเศสหลายระลอกด้วยกัน ทำให้ชนชั้นนำได้เล็งเห็นถึงอันตรายที่อาจจะก่อตัวขึ้นในเขตที่ราบสูงโคราช การสร้างเส้นทางรถไฟเข้าสู่นครราชสีมาใน พ.ศ. 2434 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการริเริ่มสร้างระบบรวมศูนย์อำนาจแบบสากลสมัยใหม่ที่เรียกว่า ระบบมณฑลเข้าไปสวมทับอำนาจท้องถิ่นที่มีอยู่แต่เดิม อันนำไปสู่กระบวนการลดทอนอำนาจเก่าให้หมดบทบาทไปอย่างช้า ๆ ในรัชกาลต่อมา และยังคงถูกกล่าวถึงอีกในคราวเหตุการณ์กบฏพระองค์เจ้าบรมเดช พ.ศ. 2476

ฉะนั้นจะเห็นว่า โคราชไม่เพียงแค่มีบทบาทในเชิงภูมิรัฐศาสตร์เท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ที่สะท้อนการเปลี่ยนผ่านของแนวคิดการปกครองรัฐจากแบบจารีตสู่รัฐแนวเครือข่าย ที่เน้นการยอมรับจากท้องถิ่น การปรากฏตัวของโคราชใหม่ในแผนที่และเอกสารต่างชาติ ยังตอกย้ำถึงการรับรู้ในระดับสากลว่าโคราชคือจุดเชื่อมสำคัญระหว่างรัฐสยามกับลุ่มน้ำโขงและล้านช้าง ดังนั้นโคราชไม่ได้เป็นเพียงแค่พื้นที่ชายขอบที่ถูกผนวกเข้าสู่รัฐศูนย์กลางแต่เป็น “พรมแดนที่ถูกต่อรอง” (Negotiated Frontier) ที่รัฐต้องต่อรอง เรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น และในช่วงการเปลี่ยนผ่านของรัฐใหม่ ก็มีได้มีศูนย์กลางที่แน่นอน แต่ใช้เมืองบางแห่งเป็นศูนย์กลางชั่วคราวในการทดลองอำนาจ โคราชจึงเปรียบเป็น “จุดพักของอำนาจ” หรือ “ศูนย์กลางอำนาจเคลื่อนที่” (Mobile Power Node) ที่สามารถกำหนดทิศทางการเกิดใหม่ได้ ซึ่งนั่นก็คืออยุธยาใหม่ตามแบบฉบับของกรมหมื่นเทพพิพิธในหัวสัน ๆ เท่านั้น นอกจากนี้ โคราชยังเป็นพื้นที่ที่อำนาจของรัฐถูกสร้าง ถูกมองเห็น และถูกยอมรับผ่านภูมิทัศน์เช่น รูปแบบการวางผังเมือง การสร้างวัด การแต่งตั้งผู้นำ ผ่านหลักฐานต่าง ๆ ทั้งของไทย

และต่างชาติ ซึ่งจัดอยู่ในรูปแบบหนึ่งของ พื้นที่สื่อสารอำนาจผ่านภูมิทัศน์ (Landscape of Power Transmission) โคราชจึงเป็นดั่งพื้นที่ที่ช่วยให้เรามองเห็นกระบวนการสร้างรัฐไทยในแง่มุมที่ไม่เป็นเส้นตรง หากแต่เป็นกระบวนการร่วมสร้าง (Co-production) ระหว่างรัฐกับท้องถิ่น โดยเฉพาะในระยะของการเปลี่ยนผ่านของระบบการปกครอง การศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองโคราช หรือนครราชสีมา จึงมิใช่เพียงการหันกลับไปมองย้อนอดีตของหัวเมือง ๆ หนึ่งเท่านั้น แต่เป็นการทำความเข้าใจกลไก การต่อรอง การยืดหยุ่น และพลวัตของการสร้างรัฐไทยในระดับภูมิภาค

4. บทสรุป

นครราชสีมา เป็นศูนย์กลางทางประวัติศาสตร์ที่มีพัฒนาการต่อเนื่องยาวนานในภูมิภาคอีสานของไทย กระนั้นภายใต้โครงสร้างของระเบียบความรู้ประวัติศาสตร์กระแสหลัก ภาพอดีตของเมืองนี้กลับถูกกลบฝังลึกลงไปในพิมพ์เขียวแห่งอภิปัญญา (Meta-Narrative) ของรัฐแบบรวมศูนย์ ซึ่งมุ่งผลิตเพื่อรับใช้จุดมุ่งหมายเชิงอำนาจของชนชั้นนำจากส่วนกลาง ความรู้เช่นนี้มักดำเนินการผ่านกลไกทางการศึกษาที่แยกส่วนจากพลวัตภายในของท้องถิ่น และวางกรอบอธิบายให้อยู่ภายใต้ลำดับชั้นของรัฐนิยม จากที่กล่าวนี้จึงเป็นการก่อรูปของชาติพันธุ์และอัตลักษณ์ท้องถิ่น (Ethnogenesis and Local Identity) ที่ยึดโยงประวัติศาสตร์เข้ากับความจริงร่วมและวาทกรรมของชุมชน ซึ่ง Akira Suehiro (1989) ยังได้ชี้ให้เห็นว่าบทบาทของโครงสร้างรัฐรวมศูนย์ได้ส่งผลต่อการควบคุมการจัดการความรู้ในระดับภูมิภาค

ในทัศนะของ E. P. Thompson (1963) การเขียนประวัติศาสตร์ “จากเบื้องล่าง” (History from Below) คือการโต้กลับประวัติศาสตร์ของผู้มีอำนาจ และให้พื้นที่แก่เสียงของสามัญชน ความคิดนี้สอดคล้องกับบริบทของนครราชสีมา ซึ่งอดีตของคนในพื้นที่ถูกลดทอนลงเหลือเป็นองค์ประกอบฉากของวาทกรรมของส่วนกลาง ไม่ว่าจะเป็นการอธิบายเรื่องการตั้งเมืองตามรับสั่งของสมเด็จพระนารายณ์ หรือการนิยามความสำคัญของเมืองในฐานะ “ปราการ” ที่สำคัญต่อหัวเมืองลาว ขณะที่ Benedict Anderson (1983) ผู้เสนอแนวคิดเรื่องชาติในจินตนาการ เมื่อนำแนวคิดของ Anderson มาพิจารณา ร่วมกับบริบทของนครราชสีมา ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงอดีตอันซับซ้อนให้เป็นเรื่องราวเชิงสัญลักษณ์ที่รับใช้การสร้างชาติ โดยปราศจากการถกเถียงทางวิชาการในเชิงโครงสร้าง

อำนาจใหม่ที่กำเนิดขึ้นมาในอยุธยาได้ก่อให้เกิดแรงกระเพื่อมต่อการจัดระเบียบอำนาจในดินแดนตะวันออก โดยเฉพาะการควบคุมอำนาจท้องถิ่นที่เคยปกครองดินแดนที่ราบสูงโคราชมาแต่เก่าก่อนคืออาณาจักรขอม นับตั้งแต่การส่งขุนนางไปบริหารราชการที่เมืองพิมายซึ่งเป็นศูนย์กลางอำนาจดั้งเดิมของนครราชสีมาหรือโคราชในเวลาต่อมา สะท้อนภาพรวมของกลไกการรวมศูนย์อำนาจของอยุธยาไปยังเมืองชายขอบผ่านการแต่งตั้งขุนนาง การกระทำเชิงพิธีกรรม และการให้รางวัลตอบแทน ซึ่งล้วนเป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองที่ไม่ได้พึ่งพาเพียงแค่สรรพกำลังทหาร แต่เป็นการพึ่งพา

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและพิธีกรรม โดยมีฐานคิดเรื่อง Mandala และ Hegemonic Integration เป็นแกนกลาง

กระนั้นแล้วผู้เขียนจึงมองว่า กระบวนการสถาปนาอำนาจของรัฐอยุธยาที่มีต่อพินาย และกลายเป็น นครราชสีมานั้น ได้ก่อให้เกิด “ระเบียบของการรู้” (Regime of Knowledge) ซึ่งมีได้เป็นความรู้ทั่วไป แต่เป็นการควบคุมว่าประวัติศาสตร์ควรจะถูกเขียนขึ้นอย่างไร เพื่อใคร และโดยใคร ข้อเสนอเชิงวิพากษ์ จึงมิได้เป็นเพียงข้อเสนอเพื่อเพิ่มเติมข้อเท็จจริงทางโบราณคดี หากแต่เป็นการเรียกร้องให้เกิดการรื้อสร้าง โครงสร้างการเขียนประวัติศาสตร์แบบศูนย์กลางนิยม (Centrism) ที่ครอบงำความเข้าใจอดีตของชุมชน อย่างเบ็ดเสร็จ และคงจะไม่ได้ไร้เหตุผลเกินไปหากจะกล่าวได้ว่า อยุธยาได้เข้ามาครอบงำนครราชสีมา ในหลายห้วงระยะเวลาด้วยกัน ทั้งประสบผลสำเร็จบ้างในบางระยะ และล้มเหลวบ้างในบางหน ดังนั้นนครราชสีมาจึงควรถูกนำเสนอผ่านกรอบการวิเคราะห์ที่เปิดให้เห็นความหลากหลายทางอัตลักษณ์ ความสัมพันธ์ทางอำนาจ และพลวัตของการผลิตอดีต ซึ่งไม่ควรถูกบีบให้กลายเป็นแค่บทในประวัติศาสตร์ ราชสำนัก หากแต่ควรถูกสถาปนาให้เป็นศูนย์กลางของความรู้ท้องถิ่นที่มีชีวิต มีความทรงจำ และมีสิทธิในการสร้างความหมายของตนเอง

เอกสารอ้างอิง

กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าลูกยาเธอ. (2444). *กฎหมายเล่ม 2 สำหรับผู้พิพากษา*

แลทนายว่าความ (พิมพ์ครั้งที่ 2). โรงพิมพ์กองละหุโทษ.

กระทรวงสาธารณสุข. (2489). *ตำนานเรื่องเมืองพิษณุโลก กับเกียรติคุณเมืองพิษณุโลก และวัดอุทยาน*

สำคัญของเมืองพิษณุโลก. โรงพิมพ์คุรุสภา (พิมพ์แจกในการทอดกฐินพระราชทาน ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จัหวัดพิษณุโลก วันที่ 13 ตุลาคม 2489).

จันทนุมาศ (เจิม), พัน. (2512). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 38 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64) พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ* (เจิม). องค์การค้าคุรุสภา.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2550). *โฉมหน้าศักดินาไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 9). สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2498). *เที่ยวตามทางรถไฟ*. โรงพิมพ์ไตรณสาร (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงกำจรนิติสาร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 30 เมษายน พ.ศ.2498).

_____. (2495). *พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ภาค 2*. บริษัทโอเดียนส์โตร์.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 79 จดหมายเหตุวันวลิต (ฉบับสมบูรณ์) (พิมพ์ครั้งที่ 3). (2515). โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพงษ์ทอง ทองเจือ ณ เมรุวัดธาตุทอง พระโขนง วันที่ 5 กันยายน พุทธศักราช 2515).

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 35 และ 36). (2511). องค์การค้าของคุรุสภา.

- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65-66) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี จดหมายเหตุ
รายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี. (2512). องค์การค้าของคุรุสภา.
- ประชุมหนังสือประกอบวิชาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1. (2529). โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์,
พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับปลีก หมายเลข 2/ก104 ต้นฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณ.
(2539). ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ), ความยากย้อนของประวัติศาสตร์.
สำนักนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.
- เพียงฤทัย วาสบุญมา. (2547). บันทึกเรื่องมัสยิดแห่งกรุงสยาม (พิมพ์ครั้งที่ 2). บริษัทมาร์ค
แอนด์ ทเวน มีเดียส์ จำกัด.
- ฟรังซัว อังรี ตูรแปง. (2539). ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม (พิมพ์ครั้งที่ 2).
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2562). จารึกขุนศรีไชยราชขมกลเทพกับรัชกาลสมเด็จพระอินทราบรมราชาธิราชที่ 2
แห่งสมัย “ศรีอยุธยา” ตอนต้น. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ
พระนครศรีอยุธยา, 7(1), 1-15.
- สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1. (2542). กรมศิลปากร.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.4 จ.ศ.1215 ร่างสารตราถึงเมืองนครราชสีมา โปรดให้ทำแผนที่ ก่อป้อม
กำแพงใหม่ ซ่อมป้อมกำแพงต่อ เลขที่ 49 จ.ศ.1215.
- สุนทร ชูตินธรรณท์. (2526). “กบฏไพร่” สมัยอยุธยา. วารสารอักษรศาสตร์, 15(1), 9-28.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. (2518). สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.2325-2416. มุลนิธิโครงการ
ตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์.
- อองรี มูโอด. (2561). บันทึกการเดินทางของอองรี มูโอด ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว
และอินโดจีน ตอนกลางส่วนอื่น ๆ (พิมพ์ครั้งที่ 4). แปลโดย กรรณิกา จรรย์แสง. มติชน.
- อัมพร สายสุวรรณ. (2545). ไทยในจดหมายเหตุแกมเฟอร์ (พิมพ์ครั้งที่ 5). บริษัทอาทิตย์
คอมมูนิเคชั่น จำกัด.
- Akira Suehiro. (1989). *Capital Accumulation in Thailand 1855-1985*. Tokyo: Institute of
Developing Economics.
- Benedict Anderson. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread
of Nationalism*. London: Verso.
- Chris Baker, Pasuk Phongpaichit. (2014). *A History of Thailand*. Cambridge: Cambridge
University Press.
- Clifford Geertz. (1980). *Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali*. Princeton,
NJ: Princeton University Press.

- David K. Wyatt. (2003). *Thailand: A Short History*, 2nd ed. New Haven: Yale University Press.
- John Smith. (2019). *State, Community, and Ethnicity in Early Modern Thailand, 1351-1767*. (Doctoral dissertation, University of Michigan).
- La Loubere, S. De. (1693). *A new Historical relation of the Kingdom of Siam*. London: Printed by F. L. for Awnsham and John Churchill.
- Michael Vickery. (1977). A lost chronicle of Ayutthaya: The 2/k 125 Fragment. *Journal of Siam Society*, 65(1): pp. 1-80.
- Michael Vickery. (1996). “*The Constitution of Ayutthaya*”, in *New Light on Thai Legal History*, Edited by Andrew Huxley. White Orchid Press.
- O. W. Wolters. (1999). *History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspective*. Ithaca: Cornell University SEAP.
- Simon de La Loubere. (1693). *A new historical relation of the kingdom of Siam* (A. P., Trans.). London: Printed by F. L. for Tho. Horne at the Royal Exchange, Francis Saunders at the New Exchange, and Tho. Bennet at the Half-Moon in St. Paul’s Church-yard. (Original work published in French).
- Stanley J. Tambiah. (1976). *World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stanley J. Tambiah. (2013). The Polity in Southeast Asia. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 3(3): 503-34.
- Victor Lieberman. (2003). *Strange Parallels: Southeast Asia in Global Context, c.800-1830, Vol.1*. Cambridge: Cambridge University Press.